

JADIDCHILIK VA MILLIY UYG'ONISH

Norqulova Muqaddas Ulug'bekovna

Xorazm viloyati

yuridik texnikumi o'quv-uslubiy bo'lim usubchisi

Bajiyeva Zuhra Otaboyevna

Xorazm viloyati

yuridik texnikumi dekanat usubchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston tarixining bir qismiga aylangan jadidchilik, ushbu harakat namoyandalari, jadidlar tomonidan amalga oshirilgan ibratli ishlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifat, Gaspirinskiy, Behbudiy, yangi usul maktablari, mustaqillik, Turkiston muxtoriyati, renessans.

So'nggi yillarda bot-bot tilga olinayotgan "Yangi O'zbekiston", "Uchinchi Renessans" kabi iboralar bugun mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy jihatdan yangi bosqichga ko'tarilayotganidan dalolat bermoqda. Bundan 120-130 yilcha muqaddam yurtimiz hayotida sodir bo'lgan murakkab, shu bilan birga, o'ta shiddatli va ziddiyatli voqealarga boy kechgan davrni yodga solmoqda. Darvoqe, XIX asr oxiri va XX asr boshida Sharq mamlakatlari bo'ylab yoyilgan islohotchilik harakati chor Rossiyasi tobeligidagi Turkiston o'lkasiga ham kirib keldi. U tarix sahifalariga "jadidchilik", vakillari esa "jadidlar" nomi bilan muhrlandi. O'zbekiston istiqloлга erishgan 1991-yildan hozirga qadar olib borilgan ilmiy tadqiqotlar-u yozilgan talay maqolalarda jadidchilikning tub mohiyati turlicha tadqiq va tahlil qilindi, ko'lami va jamiyatga ta'siri hamda uni rivojlantirgan shaxslarning hayoti va ijodi baholi qudrat yoritildi. Ammo bu masalalar hanuz to'la-to'kis ochib berilmadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabr kuni O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida jadidchilik harakati to'g'risida alohida to'xtalib, jumladan shunday dedi: *"Ko'pchilik ziyolilar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o'ylayman: mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar"*. Davlatimiz rahbari xuddi o'sha kuni imzolagan farmonga muvofiq, Vatanimiz tarixining g'oyat murakkab davrida

– XX asr boshlarida o‘zining ma‘rifatparvarlik faoliyati va fidokorona xizmatlari bilan milliy ta‘lim-tarbiya tizimini yaratishga hamda yurtimiz istiqloli, xalqimiz ozodligi va erkinligi, kelajak avlodlarning obod va farovon hayotini ta‘minlashga beqiyos hissa qo‘shgan Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonov “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi. Ularga hukumat tomonidan ko‘rsatilgan bunday yuksak e‘tiborni kelgusida jadidlarning millat kelajagi va mamlakat taraqqiyoti, uning mustaqilligi va erki yo‘lida qilgan xizmatlarini keng jamoatchilikka, xususan, navqiron yosh avlodga asl holicha yetkazish borasida amalga oshirilajak ishlarning debochasi deyish mumkin. Zero, jadidchilik harakati hamda jadidlar faoliyatini bugungi kunda o‘rganish va targ‘ib qilish havoday zarur. Biz Uchinchi Rennessansni strategik vazifa hisoblab, uni milliy g‘oya darajasiga ko‘tarmoqchi bo‘lsak, jadidlarimiz ta‘kidlashganidek, har kim o‘zgarishi va o‘zgarishni o‘zidan boshlashi kerak.

XIX asr oxiri- XX asrning boshlarida siyosiy, madaniy, iqtisodiy jixatdan inqiroz xolatiga tushib qolgan mustamlaka tufayli rivojlanish past darajada bo‘lgan o‘lkada Turkiston ziyolilari chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmidan qutulish, o‘z milliy davlatchiligini tuzish, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga yo‘l ochish, xalqqa ziyo tarqatish choralari ko‘rdi. Bu borada jadidchilik xarakati katta rol o‘ynadi. Jadidchilik rus mustamlakachiligiga qarshi milliy demokratik harakat bo‘lib, u o‘sha davr Turkistondagi qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni ma‘rifatlashtirish, jamiyat xayotida ijtimoiy va madaniy isloxotlar o‘tkazish, pirovardida milliy mustaqillik g‘oyalari hayotga tadbiq etish maqsadini o‘z oldiga qo‘ygan edi. Turkistonda jadidchilik g‘oyalari XIX asrning 90-yillaridan yoyila boshladi. Bu xarakat XX asrning 30-yillari oxirlarigacha o‘lka ijtimoiy-siyosiy xayotida muxim rol o‘ynadi. Bugungi kunda respublikamiz tarixchi olimlari jadidchilik harakatida quyidagi uchta bosqichni farqlashmoqda:

- 1) XIX asr oxirlaridan 1915 yilgacha-ma‘rifatchilik;
- 2) 1915 yildan – 1918 yil fevraligacha-muxtoriyatchilik;
- 3) 1918 yil fevralidan - 20-yillar oxirlarigacha mustabid sovetlar davridagi faoliyati.

Jadidchilik Rossiyaga qaram bo‘lgan musulmon xalqlari orasida dastlab Qrimda XIX asrning 80-yillarida paydo bo‘ldi. Uning asoschisi diniy-dunyoviy ilmlarni chuqur egallagan Ismoilbek Gasprali (1851-1914) bo‘ldi. Ismoilbek 1884 yilda jadid maktabi tashkil etib, 40 kunda 12 bolaning savodini chiqaradi. Uning o‘qitish usuli “usuli savtiya”, ya‘ni “yangi usul” nomi bilan shuxrat qozondi. “Jadid” arabcha so‘z bo‘lib, “yangi” degan ma‘noni bildiradi. Ismoilbek g‘oyalari qabul qilgan yangilik tarafdorlari “jadidlar”, uning g‘oyalari esa “jadidchilik” nomini oldi. Ismoilbek Gasprali darslik yaratadi, o‘zining “Tarjimon” (1883-1914) gazetasini tashkil etib, jadidchilikni turkiy xalqlar orasida keng targ‘ib qiladi. Bu gazeta Toshkent va boshqa shaxarlarga xam tez

yoyiladi. I. Gasprali 1893 yilda Toshkent, Samarqand va Buxoroda bo'ldi. Buxoroda amir Abdulaxadni jadid maktabi ochishga ko'ndiradi. Bu maktabga "Muzaffariya" nomi beriladi. 1898 yilda To'qmoqda xam shunday maktab ochildi. 1899 yilda Andijonda Shamsuddin domla, 1901 yilda Qo'qonda Salohiddin domla, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo'lib jadid maktablarini ochadilar. Jadidchilik xarakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar xam yaratganlar. Xususan, Saidrasul Aziziyning "Ustozi avval" (1903), Munavvarqorining "Adibi avval" (1907), Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim" (1912) darsliklari aloxida e'tiborga molikdir.

Jadidlarning xalq ma'rifati uchun kurash dasturi uch asosiy yo'nalishdan iborat bo'lgan:

1. Yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish.
2. Umidli, iqtidorli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish.
3. Turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish hamda ziyolilarning kuchli firqasini tashkil etishga qaratilgan gazetalarni chop etish.

Shu dasturni amalga oshirish borasida Mahmudxo'ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho'lpon va boshqa ziyolilar jonbozlik ko'rsatishdi. Yangicha o'qitish musulmon bolalariga qisqa vaqt ichida dunyoviy, diniy ta'lim berish dasturi asosida olib borildi. Bu dasturga ko'ra maktablarda o'qitish tizimi ikki bosqichdan iborat bo'lgan. Birinchi bosqich ibtidoiy qism deb atalib, uning taxsil muddati 4 yil bo'lgan. Birinchi bosqichni tugatgan shogird eski maktabda 10 yil o'qigandan ko'ra yaxshiroq savod chiqargan. Ikkinchi bosqichni muvaffaqiyatli tugatgan shogird arabcha, forsha, turkiy tilda bemalol so'zlashib, ruschada erkin gaplasha olar edilar.

Jadidlarning xalqaro aloqalari juda keng qamrovli bo'lgan. Ular Rossiya, Turkiya, Misr va boshqa mamlakatlardagi jadidchilik oqimlari dasturlaridan xabardor bo'lganlar, o'zaro safarlar, muloqotlar orqali tajriba almashganlar. 1905-1906-yilgi Rossiyadagi inqilobiy harakatlar Turkistonga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Faol kuchlar jipslasha boshladilar va jadidlar ma'rifatchilik faoliyatini jadallashtirdilar. Bu faqatgina maktablarda emas, balki jonli matbuotchilik faoliyati, jumladan, ro'znomalarning ko'plab vujudga kelishida xam ko'rindi. Chunonchi, 1906-yilda Ismoil Obidovning muharrirligida "Taraqqiy", shu yili Munavvarqori muharrirligida "Xurshid", 1907-1908 yillarda Abdulla Avloniy muharrirligida "Shuhrat", Axmadjon Bektemirov muharrirligida "Osiyo" ro'znomalari chop etildi. Ma'rifatchilikning yangi to'lqinida 1913-1915 yillarda "Samarqand", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona", "Buxoroi sharif", "Turon", 191- yilda esa "El bayrog'i", "Kengash", "Xurriyat", "Ulug' Turkiston" gazetalari, "Oyina" jurnali kabi ommaviy axborot vositalari xam paydo bo'ldi. Jadidchilik umummilliy harakat sifatida:

1. Jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta oldi. Uyg'onish mafkurasi bo'lib xizmat qildi.

2. Maorif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab chiqardi.

3. Mustaqillik uchun kurash olib bordi. Uning g'ayrat va tashabbusi bilan dunyo yuzini ko'rgan "Turkiston muxtoriyati" bu yo'ldagi amaliy harakatlarning dastlabki natijasi edi. Shavkat Mirziyoyev to'g'ri ta'riflaganidek, jadidlar "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas" degan hadisi sharifni hayotiy e'tiqod deb bildilar. Milliy istiqlol, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisobladilar. Mahmudxo'ja Behbudiy bu borada safdoshlari va izdoshlariga ibrat ko'rsatdi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, jadidchilik harakati va jadidlar zamonaviy o'zbek jamiyati va davlatchiligi shakllanishiga katta hissa qo'shdilar. Ularning boy ilmiy va ijodiy merosi bugungi murakkab davrda O'zbekistonda milliy g'oya va mafkuraviy immunitetni kuchaytirishda, o'z mustaqil fikriga ega hamda fidoyi va vatanparvar avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Cho'lponlarning g'oyaviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaynobiddin Abdurashidov. Kelajakni bashorat qilgan jadidlar "Ishonch" gazetasi 2021-yil 8-dekabr, 149-150-son.
2. Qosimov B. "Milliy uyg'onish", T., "Sharq".
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish – jasorat, marifat, fidoiylik. Toshkent. "Ma'naviyat" 2002.
4. Achilov B. Jadidlarning maqsadi, haqiqiy yutuqlari va zamonaviylik. Tarjumon.uz, 2019.
5. Raxmonov M. O'zbek teatri tarixi. Toshkent, 1992.